

FRONTOK, SORSOK, ÁLDOZATOK

Szerkesztette: Virányi Péter

MTA II. VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE ALBIZOTTSÁG

2024

Fordulat a háborúban
(1942 – 1943)

Fordulat a háborúban

(1942 – 1943)

FRONTOK, SORSOK, ÁLDOZATOK

Szerkesztette: Virányi Péter

MTA II. VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE ALBIZOTTSÁG

2024

A konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia
és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatta
A tanulmánykötet megjelenését a Jelen-Lét a Társadalomért Egyesület
támogatta

A borítót az alábbi forrás felhasználásával:
https://it.wikiquote.org/wiki/Commonwealth_delle_nazioni#/media/File:British_Commonwealth_and_allies.jpg

Virányi Péter tervezte.

Kézirat lezárva: 2024. március 10.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás az
MTA II. világháború története albizottság Elnökének,
vagy Titkárának előzetes írásbeli hozzájárulásához
van kötve.

ISBN 978-963-416-431-9

© Szerzők, 2024

© Szerkesztő, 2024

TARTALOMJEGYZÉK

Stark Tamás: Előszó	6-9
Eörsi László: Király Béla a világháborúban	10-19
Végső István: A „ <i>Kereszténység bástyája</i> ” rádióbeszéd - avagy Zadravec István 360 fokos fordulata	20-42
Jakab Attila: Kállay Miklós miniszterelnök színeváltozásai	43-68
Turbucz Dávid: Horthy Miklós és Magyarország háborús kilátásai (1942-1943)	69-83
Mecser Szilvia: Sorsfordulatok a keleti fronton egy magyar honvéd visszaemlékezésében	84-102
Kovács Tamás: Államvédelmi Központ – megoldás vagy eszköz?	103-116
Márkus Beáta: Az első legális Waffen-SS toborzások és helyi következményeik Magyarországon	117-136
Vitári Zsolt: A jövő német elitje – Nemzetiszocialista Nevelőotthonok Magyarországon	137-155
Bene Krisztián: A Szabad Francia Erők hozzájárulása az észak-afrikai szövetséges győzelemhez	156-175
Bába Viktória: A koncentrációs táborok előszobái. Fordulópont a francia internálótáborok működésében 1942 és 1944 között	176-191
Andreides Gábor: „Egy nehéz nap éjszakájának” következményei: a fasizmus bukása és átalakulása	192-209
Juhász Balázs: Az olasz–magyar kapcsolatok megroppanása 1942/43-ban, avagy miért fogyott el a lendület?	210-220
Virányi Péter – Sólyomfi A. Hanna: Röplap is fegyver. Náci röplapok a Szovjetunióban (1942 — 1943)	221-245
Cseh Valentin: A tengelyhatalmak olajipara 1942–1943-ban	246-264
Tari László – Miklós Réka: Zenei életképek Zenta mindennapjaiban és közéleti eseményein 1941 és 1944 között	265-279
Lénárt T. András: Latin-Amerika színre lép: aktív és passzív szerepvállalás a második világháborúban a fordulat éveiben (1942 – 1943)	280-295
Nagy András: Pragmatisták vagy moralisták? A dán mentalitás keresztútján	296-311
Tanulmányok szerzői	312

Lénárt T. András

LATIN-AMERIKA AKTÍV ÉS PASSZÍV SZEREPVÁLLALÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Az amerikai kontinens országai a második világháború kitörésekor semleges álláspontot képviseltek. A helyzet azonban megváltozott 1941 decemberében, amikor a Pearl Harborban bekövetkezett események után az Egyesült Államok is hadviselő fél lett, valamint latin-amerikai hajók egyre gyakrabban váltak német és japán tengeralattjáró-támadások áldozataivá. Latin-Amerikának az USA elsődleges partnere volt, így a továbbiakban nem maradhatott semleges. Összhangban az Amerika-közi kapcsolatok alakulásával, 1942-től Közép- és Dél-Amerika országainak egy része kénytelen volt hadat üzeni a tengelyhatalmaknak, a háborúban pedig változó mértékben és minőségben vettek részt. Megnehezítette a helyzetüket, hogy Dél-Amerikában nagy létszámú német és olasz bevándorlóközösség élt.

*

Latin-Amerika világpolitikában betöltött szerepét és mozgásterét a 19. század első harmadától, az országai többségének függetlenné válásától kezdődően, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokkal való kapcsolata határozta meg. Ennek kiindulópontja az 1823-ban született Monroe-doktrína volt. A John Quincy Adams külügyminiszter által kidolgozott, de James Monroe elnök nevéhez fűződő deklaráció kimondta, hogy az USA nem tűri el bármilyen külső hatalom beavatkozását az amerikai kontinens országainak életébe, az irányelv betartása felett pedig az Egyesült Államok fog örködni. Nemcsak a fegyveres úton történő beavatkozástól zárkóztak el, hanem attól is, hogy külső hatalmak esetleg egy Európában általánosan elfogadott, de Amerikától idegen típusú és lényegű politikai berendezkedést próbáljanak ott meghonosítani. A doktrína értelmében, amennyiben mindezek ellenére európai beavatkozás történne, akkor az Egyesült Államok fel fog lépni annak érdekében, hogy az amerikai kontinensen ne sérüljön a béke és a biztonság. A kölcsönösség elvét (ti. Amerika sem avatkozik bele más államok belügyeibe, így az európai belpolitikába vagy háborúba sem)¹ azonban az USA, nem tartotta be, csak akkor hivatkozott rá, amikor

¹ Az 1848-as európai forradalmak kapcsán számos európai és amerikai politikus (többek között Kossuth Lajos) elengedhetetlennek vélte, hogy az Egyesült Államok a szabadságra vágyó népek segítségére siessen. Henry Clay szenátor, volt külügyminiszter érvelése szerint azonban egy amerikai beavatkozás Európában azt az üzenetet hordozná, hogy az intervenciós politika bizonyos esetekben

nem fűződött határozott érdeke az intervencióhoz. (Lénárt 2016) Az Amerika-közi politika alakulására döntő jelentőséggel bírtak a Monroe-doktrína és kiegészítései a 20. század folyamán is. Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy ennek keretében milyen szerepkör várt Latin-Amerikára a második világháború időszakában, elsősorban az 1942-es fordulat éveitől kezdődően.

ÚT A HÁBORÚ FELÉ: A JÓSZOMSZÉDSÁG-POLITIKA

Az Egyesült Államok és Latin-Amerika kapcsolata mindvégig kiegyensúlyozatlan volt, utóbbi alávetett szerepben érezte magát. Ez azonban már nem maradt így sokáig. A két világháború közötti időszakban az európai események (mindenekelőtt Benito Mussolini hatalomra kerülése Olaszországban 1922-ben és a nemzetiszocializmus és Adolf Hitler egyre népszerűbbé válása Németországban az 1930-as években) hatására az USA világosan látta, hogy szövetségeseket kell keresnie. A közvetlen érdekszférájában lévő Latin-Amerika egyértelműen az együttműködő partnerek közé kellett tartozzon, ugyanakkor a megelőző száz évet jellemző konfliktusok (többek között háborúk, politikai és katonai beavatkozások) miatt ezek az országok gyanakvóan tekintettek az északi nagyhatalomra. Mivel Dél-Amerikába a 19. század végén és a 20. század elején nagy számban érkeztek olasz és német bevándorlók, az Egyesült Államok számára létfontosságú volt, hogy ellensúlyozza a közösségeikben egyre növekvő fasiszta és náci szimpátiát. Mindehhez elengedhetetlennek tűnt az Amerika-közi kapcsolatok megváltoztatása, az ellentéteket és a gyanakvást fel kellett váltsa a baráti viszony és az együttműködés.

Az 1930-as években, összhangban a nemzetközi helyzet átalakulásával, a Monroe-doktrína jelentősége csökkenni kezdett, az új körülmények új hozzáállást követeltek meg. 1933-ban Franklin Delano Rooseveltnél elnök, mérlegelve a lehetőségeket és a potenciális veszélyforrásokat, meghirdette a Jószomszedság-politikát,² amely nagy változást hozott az Amerika-közi kapcsolatok terén. A cél egy olyan, az egész amerikai földrészt magában foglaló összefogás és szolidaritás volt, amely révén kellő erővel tudnak ellenállni a közvetlen vagy közvetett külső támadásoknak, figyelembe véve azokat a politikai és társadalmi folyamatokat, amelyek ebben az időszakban Európában mentek végbe. A második

mégis megengedhető. Kossuth ezzel szemben azt hozta fel, hogy jelen helyzetben egy nagyhatalom semleges álláspontja is beavatkozást jelent, mert ezzel az európai abszolutizmus pártjára áll, és azt is lehetővé teszi, hogy ezek a megerősödött hatalmak később akár Amerika belügyeibe is beleszóljanak. Erről lásd részletesen: Lévai 2014: 59–61.

² Először Herbert Hoover amerikai elnök használta a latin-amerikai országokra a „jó szomszédok” kifejezést, és vetette fel, hogy az amerikai nemzeteknek szükség esetén egymásra kell támaszkodniuk, a kormánypolitika szerves részévé azonban az utódja, Franklin D. Rooseveltné tette ezt a megközelítést.

világháborút megelőző években az Egyesült Államok a kontinens többi országát tekintette természetes partnerének. A megváltozott hozzáállást jelezte, hogy a Fehér Ház visszavonta a Kuba függetlenségét korlátozó, az ország alkotmányához csatolt Platt-kiegészítést,³ valamint kivonta csapatait Haitiből, amely ekkor már közel húsz éve a megszállása alatt állt. Roosevelt a továbbiakban nem kívánt katonailag beavatkozni a latin-amerikai országok életébe, a retorika terén pedig kihangsúlyozta minden amerikai ország egyenjogúságát és a megkötött nemzetközi megállapodások jelentőségét, ezzel új alapokra helyezve az Amerika-közi kapcsolatokat. A tervek szerint így az amerikai országok „jó szomszédokká” válhatnak, amelyek a folyamatosan változó nemzetközi viszonyok közepette is mindig számíthatnak egymásra, szükség esetén akár segítséget és védelmet is nyújthatnak a szenvedő félnek. (Lénárt 2022: 238–239) Ezt a pánamerikai megközelítést megerősítendően 1933-ban több nemzetközi egyezmény került aláírásra Montevideóban és Buenos Airesben, amelyek mindegyikében kiemelt helyen szerepelt, hogy „egyetlen országnak sincs joga közvetlenül vagy közvetve beavatkozni egy másik ország bel- és külügyeibe”. (Selser 2001: 597) Ezzel megpróbálták eloszlatni a latin-amerikai kormányokban az USA iránt érzett félelmet és bizonytalanságot. Ugyanakkor Washington tudatában volt annak, hogy ez nem lesz elegendő: az Egyesült Államok és Latin-Amerika társadalmait is meg kellett győzni arról, hogy a jövőben egyenrangú félként tekintsenek egymásra.

Roosevelt az országa beavatkozásokat előtérbe helyező politikáját (vagyis az intervencionizmust) helyettesíteni kívánta az Amerika összes nemzete között kialakítandó együttműködéssel, amelynek a két fél egyenjogúságán kellett alapulnia. Az Egyesült Államok harminckettedik elnöke az 1933. március 4-én elmondott beiktatási beszédében hangsúlyozta, hogy a világpolitikában jó szomszédként kíván eljárni, számára magától értetődő, hogy tiszteli mások jogait, nemzetközi kapcsolataiban a megkötött megállapodások betartását veszi alapul, valamint a szomszédjaival való baráti együttműködésre törekszik. (Moral Roncal 2003: 23) Ez az új hozzáállás nem volt összeegyeztethető a már megszokottá vált katonai erő alkalmazásával a latin-amerikai és karibi térségben, a továbbiakban nem avatkozhattak be ilyen módon. Az elnök és kormányának tagjai kiemelték, hogy a Fehér Ház a jövőben lemond a fegyveres intervenció gyakorlatáról a régióban, és ezzel egy új korszak kezdődik az Amerika-közi kapcsolatok történetében.

³ Az 1901-ben a kubai alkotmányhoz csatolt Platt-kiegészítés (más néven Platt-cikkely) lehetővé tette, hogy az Egyesült Államok beavatkozzon Kubában, amennyiben úgy értékelte, hogy a karibi ország függetlenségét külső vagy belső veszély fenyegeti, illetve ha az USA helyi gazdasági érdekei sérülnek. Ennek keretében Washington katonai támaszpontot létesített az országban (a ma is létező Guantánamo-támaszpontot), valamint több alkalommal intervenciót is végrehajtott.

A politikai, katonai és gazdasági terület mellett a társadalmi és a kulturális kapcsolatokon is javítani kellett. Míg a latin-amerikaiak – teljesen jogosan – bizalmatlanok voltak az USA-val szemben, addig az amerikai társadalomban erőteljes és rendkívül negatív sztereotípiák éltek a latin-amerikaiakról. Az útleírásokban, újságokban, regényekben és filmekben megalázó és hamis reprezentációk jelentek meg a spanyol és portugál anyanyelvű amerikaiakról, mindezt pedig nem lehetett egyik pillanatról a másikra megváltoztatni. A 20. század első felének talán legnagyobb kihívása elé került az USA kulturális diplomáciája, amely egy hosszabb folyamat eredményeként az 1940-es évek elejére hozta meg valódi gyümölcseit. (Lénárt 2018, Lénárt 2020)

Az 1936-ban Buenos Airesben megrendezésre került Pánamerikai konferencia középpontjában az egyre nagyobb fenyegetést jelentő európai, konkrétan a fasiszta és a nemzetiszocialista veszély állt. Összamerikai (hivatalos nevén pánamerikai) jellegű védekezésre és teljes összefogásra volt szükség annak érdekében, hogy az amerikai földrész ideológiai és geopolitikai szempontból is meg tudja őrizni az önállóságát, és ne kerüljön egy kívülről érkező ideológia befolyása alá. Az országok függetlenségének elnyerése (az USA esetében 1776-ban, a latin-amerikai országoknál a 19. század folyamán) után ez volt az első alkalom, hogy minden amerikai ország egy mindannyiuk számára fontos ügy, egyfajta „közös projekt” mentén próbált együttesen fellépni. Latin-Amerika, tanulva a múlt eseményeiből, továbbra sem bízott az Egyesült Államokban, de a saját érdekében, nagyrészt önvédelmi célokból, kénytelen volt az együttműködést választani. A konferencia eredményeként a résztvevők megállapodtak abban, hogy a veszélyek növekedése esetén azonnali egyeztetésbe kezdenek egymással a szükséges lépések megtételéhez, megteremtve a multilaterális Amerika-közi szolidaritást. Bár a határozatokat nagy többséggel hozták meg, voltak olyan országok, elsősorban Argentína és Chile, amelyek lazítani kívántak ezen az elköteleződésen, mert attól tartottak, hogy ezáltal túl szoros lesz az Egyesült Államokhoz való kötődés, valamint sérülhetnek az Európával fennálló gyümölcsöző kapcsolatok. (Rinke 2015: 150–151) Rooseveltnél elnök szabadkereskedelmi megállapodásokat akart aláírni a lehető legtöbb latin-amerikai országgal, akadályozva ezzel azt, hogy vonzóak legyenek számukra a már így is hangsúlyosan jelen lévő német és olasz üzleti érdekeltségek. Az USA befektetett helyi termőföldekbe, bányákba, kereskedelmi és szállítási cégekbe, új vasútvonalakat épített, egyre nagyobb összegű hitelekkel nyújtott, és katonai egyezmények keretében megerősítette Latin-Amerika biztonságát is. (Rinke 2015: 153) Az eddig is fennálló függés tehát még szorosabbá vált, amelynek egyik hosszú távú (és helyenként máig tartó) következménye lett, hogy a régió

képtelenné vált az önerőből történő fejlesztésre, minden jelentősebb ipari és gazdasági előrelépéshez külső segítségre volt szüksége.

A SEMLEGES AMERIKA

A második világháború kitörésekor az amerikai országok többsége, bár nyilatkozatban szolidaritást vállaltak a megtámadott lengyelekkel, siettek kinyilvánítani a semlegességüket – ez az álláspont nem különbözött az első világháború kezdetén hozott döntéstől. Fenn kívánták tartani az izolacionista politikát: ahogyan elvárták azt, hogy Európa ne avatkozzon bele amerikai ügyekbe, úgy ők is távol maradtak az európai konfliktusoktól. Emellett elővigyázatosságból megelőző intézkedéseket is kidolgoztak. Az Egyesült Államok elsődleges célja a meglévő német, olasz és japán érdekeltségek kiszorítása, valamint az újabb kapcsolatok létrejöttének megakadályozása volt. A valóság azonban korán szembesítette az amerikai országokat egy olyan helyzettel, amely ellen nem tudtak mit tenni, ellenben aggodalommal töltötte el őket: a Németország által megszállt Franciaországnak és Hollandiának birtokai voltak a Karib-térségben és Dél-Amerika északi részén. Ezáltal úgy is lehetett értékelni, hogy Hitler gyakorlatilag már megvetette a lábát Amerikában anélkül, hogy a valóságban bármilyen közvetlen hódítást valósított volna meg ott. Híresztelések kaptak szárnyra azzal kapcsolatban, hogy a németek hamarosan fegyveres alakulatokat fognak telepíteni a fennhatóságuk alá került olyan fontosabb területekre, mint Guyana, Martinique, Guadeloupe, Curaçao és Aruba, de ez végül nem valósult meg, mert nem rendelkeztek az ehhez szükséges anyagi, hadászati és emberi erőforrásokkal. (Bolívar Fresneda 2021: 3–6, 57–59)

A második világháború első tengeri ütközete a latin-amerikai régióban zajlott, de abban közvetlen módon nem vettek részt az itt elterülő országok. 1939. december 13-án a német Admiral Graf Spee cirkáló Uruguay partjaihoz közel támadta meg a brit flotta három hajóját. Az így kialakuló La Plata-i csata nehéz helyzetbe hozta a dél-amerikai országot, mivel a sérült német hajó Montevideo kikötőjébe érkezett, próbára téve az uruguayi kormány semlegességét. A nemzetközi egyezmények alapján rövid ideig itt tartózkodhattak, majd a hajó parancsnoka elsüllyesztette a cirkálót, a legénység a szintén semleges Argentínába menekült, ahol a háború végéig az ország területén szétszórva, internálva éltek, a parancsnok pedig öngyilkosságot követett el. (Millington Drake 1966) A harcokat szemlélő két érintett dél-amerikai nemzet attól tartott, hogy az ehhez hasonló incidensek belekeverhetik őket egy

olyan háborúba, amelyhez – akkor még – semmi közük nem volt, és egyik harcoló féllel sem álltak nyílt konfliktusban.

Latin-Amerika számos országa alapvetően jó kapcsolatot ápolt Németországgal. A gyümölcsöző gazdasági együttműködés mellett bizonyos esetekben, mint Mexikó, Argentína vagy Brazília, ideológiai téren is megfigyelhető volt a közeledés, ugyanakkor nem akarták kockáztatni az USA-val fennálló jó viszonyukat sem. A világháború azonban új helyzetet teremtett, az Egyesült Államok kérésére a legtöbb latin-amerikai ország a minimumra szorította, vagy meg is szakította a kapcsolatot a tengelyhatalmakkal, és engedélyezték, hogy Washington katonai bázisokat telepítsen a területeikre. A nagy létszámú német és olasz bevándorló csoportokkal rendelkező dél-amerikai országok, mind közül kiemelten Argentína, nem tudták – és nem is akarták – megszakítani a kapcsolatokat ezekkel az európai diktatúrákkal. Erőteljesek maradtak a kulturális és politikai kötődések is, ami kiváló táptalajul szolgált a náciizmus és a fasizmus, valamint az antiszemitizmus terjedéséhez. Ezekben az országokban élénk társadalmi és politikai vita bontakozott ki arról, hogy nyíltan állást kell-e foglalniuk a világháborúban valamelyik fél mellett vagy továbbra is képviseljék a semleges álláspontot. (Alcalde Cardoza 1997: 64–66) Bizonyos esetekben az ország igyekezett egyenlő távolságot tartani minden féltől, így próbálva garantálni a biztonságát: Chile, földrajzi elhelyezkedéséből és kiterjedéséből adódóan, joggal tartott attól, hogy egy esetleges tengelyhatalmi támadás az amerikai kontinens irányában az ő partjainál fog kezdődni (hasonló félelmei voltak az USA-ban Kalifornia államnak), ezért nem akart nyíltan szembehelyezkedni a számára legveszélyesebbnek tűnő Japánnal sem. (Navarro Meza 2020: 81–82) Ezáltal az új nemzetközi koordináta-rendszerben sokrétűbbé, egyszersmind jóval szorosabbá is váltak az Amerika-közi kapcsolatok. Ez azonban továbbra sem jelentett kiegyenlített viszonyokat: az Egyesült Államok minden téren domináns volt, amelyhez Latin-Amerikának a biztonsága és a gazdasági érdekei miatt általában alkalmazkodnia kellett. Az alárendelt viszony a helyi társadalmak nagy részében visszatetszést keltett, az imperializmustól való félelem növekedett, mert a szoros kapcsolat egyben függést is jelentett, amellyel mindkét fél tisztában volt. Az egyre bővülő együttműködéseket szentesítette 1940-ben egy, az amerikai országok külügyminiszterei által Havannában aláírt szolidaritási megállapodás, amely a négy évvel korábban megrendezett Pánamerikai konferencia eredményeivel konkrétumokkal egészítette ki: a jövőben bármelyik amerikai ország ellen irányuló támadás egy nem amerikai ország részéről úgy értékelendő, mintha az egész amerikai kontinenst támadták volna meg, és a földrész többi országának kötelessége a védelmére kelni. Ezt kiegészítendő, az USA további katonai támaszpontokat telepíthetett Közép- és Dél Amerika újabb országaiba, valamint

terveket dolgoztak ki arra az esetre, ha a tengelyhatalmak politikusai vagy katonái megjelenének a régió európai érdekeltségben álló területein. (Morgenfeld 2009: 151–155) Az európai helyzet súlyosbodásával egyre többen kezdték úgy gondolni, hogy előbb vagy utóbb amerikai érintettsége is lesz a háborúnak.

Több ország esetében azonban továbbra is fennállt az ambivalencia. Brazília hagyományosan jó kapcsolatokat ápolt az Egyesült Államokkal, és ezt fenn is kívánta tartani. Ugyanakkor az országot vezető Getulio Vargas egy olyan autoriter rezsimeet hozott létre, amely már berendezkedését tekintve is természetes szimpátiával viseltetett a fasiszta rendszer iránt. Az 1930-as évek végére Mexikó számos kereskedelmi egyezményt kötött Németországgal, amelyek egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a nemzetgazdasága számára, miközben alapvetően és látványosan elítélte a jobboldali katonai rezsimeket,⁴ valamint tisztában volt azzal, hogy nem képviselhet olyan álláspontot, amely markánsan eltér a közvetlen északi szomszédja véleményétől. Mindkét esetben kiemelendő, hogy nem kívánták teljes mértékben alárendelni magukat az Egyesült Államok akaratának, de 1941 végére már egyértelművé vált számukra, hogy nem tarthatnak fenn szoros kapcsolatot a tengelyhatalmakkal. Az USA nyomására fel kellett függeszteniük az együttműködést a német légitársaságokkal, valamint gátolniuk kellett a német diplomáciai kirendeltségek katonai-politikai tevékenységét a régióban. Peru, Bolívia és Ecuador teljes mértékben engedelmeskedtek a kérésnek, cserébe megnövekedtek az ide érkező amerikai segélyek, és a nyersanyag-felvásárlás is intenzívebbé vált. (Rinke 2015: 156, 158)

Az európai zsidóság az 1930-as évektől kezdődően jelentős számban hagyta el a hazáját. Az Egyesült Államok lett volna az Európából is távozni készülőek elsődleges célhelye, de az szigorított a bevándorlási politika miatt más lehetőséget kellett keresniük. A latin-amerikai országoktól sokan kértek menedéket, azonban csak ritkán találtak fogadókészségre: 1933 és 1945 között mindössze 84 ezer zsidó menekültet fogadtak be. A megelőző huszonöt évben egyedül Argentína engedett be megközelítőleg ugyanennyi zsidót. Mindennek oka, hogy a gazdasági világválság hatására konkurenciának tartották a nagy számban oda érkezőket, valamint a korábban jelzett antiszemitizmus – részben az ott élő náci-szimpatizáns német csoportok, részben a zsidók gazdasági befolyásának növekedése miatt – egyre nagyobb méreteket öltött. Ezzel párhuzamosan bővültek a nácik által működtetett latin-amerikai kémhálózatok is, amelyek elsősorban Dél-Amerikában fejtették ki tevékenységüket. (Jancsó

⁴ A spanyol polgárháború (1936–1939) lezárultával a Franco tábornok jobboldali felkelő csapataitól vereséget szenvedett baloldali köztársasági kormányt és vele együtt több mint 20 ezer köztársasági menekültet is Mexikó fogadta be.

2021: 129, 213–214) Több olyan latin-amerikai diplomatáról is tudunk, akik mindezek ellenére 1941 után zsidómentő akciókba kezdtek európai országokban, sokan a kormányuk tudta nélkül. Argentína, Brazília és Mexikó fogadta be a legtöbb zsidó menekültöt,⁵ sokat közülük nem hivatalosan, mert a társadalom nem értett volna egyet ezzel a segítséggel. (Zadoff 2015: 322–324) Kuba és Bolívia a liberálisabb bevándorlási politikáik következtében a többi országhoz képest arányaiban több zsidót engedett be, a Dominikai Köztársaság esetében pedig az is magyarázatként szolgál nagyobb számú zsidó csoportok befogadására, hogy a véreskező diktátorként számontartott Rafael Leónidas Trujillo ezzel próbált valamelyest enyhíteni a róla kialakult negatív nemzetközi benyomáson, az esetében tehát mindez propaganda-célokat is betöltött. (Lilón 1999: 53)

A Latin-Amerikában élő németek kapcsán paradox helyzet is előállt azokban az országokban, amelyek teljes mértékben igazodni kívántak az USA elvárásaihoz. Ennek egyik példája Panama esete, ahol Ricardo de la Guardia elnök internálótáborokba zárta az országában élő németeket attól tartva, hogy a nációkkal kollaborálnának szabotázsakciókban és kémtevékenységben. E németek nagy része azonban nem szimpatizált Hitlerrel, éppen ellenkezőleg, sokan közülük a náci elöl Latin-Amerikába menekült zsidók voltak. Így történhetett meg, hogy a náci-szimpatizánsok és az egykoron elölük elmenekült zsidók most egy távoli országban ugyanabban a táborban kellett éljenek szigorú őrizet alatt, mert német származásúak voltak. (Rinke 2015: 157)

A FORDULAT ÉVEI

1941. december 7-én a japán haditengerészet légicsapást hajtott végre az Egyesült Államok csendes-óceáni flottájának Hawaii-szigeteken létesített támaszpontja, Pearl Harbor ellen, ezzel az USA is belesodródott a háborúba. Mindezek következtében Latin-Amerika helyzete és lehetőségei is megváltoztak: az egy évvel korábban megkötött szolidaritási egyezmény értelmében – amely szerint ha egy amerikai országot támadás ér, akkor azt az egész kontinens elleni támadásként kell értékelni – nem maradhatott tétlen. A régió más okból is cselekedni kényszerült: 1941 végétől a Karib-térségben és Közép- és Dél-Amerika partjaihoz közel is megszorodtak a német tengeralattjáró-észlelések, így a térség már fokozottan

⁵ Argentína már a 19. század végén és a 20. század elején is befogadott zsidókat, akik jellemzően az oroszországi üldözések elöl menekültek. Ők és leszármazottaik igyekeztek segíteni az újonnan érkezőknek, miközben társadalmi és politikai harcokat folytattak azokkal a zsidóellenes német közösségekkel, amelyek szintén itt telepedtek le. A több hullámban érkező zsidó csoportok hatására Argentína ma is az egyik legnagyobb és legsokszínűbb zsidó közösséggel rendelkező dél-amerikai ország.

veszélyeztetett zónának számított, 1942 első felében pedig a tengelyhatalmak már több száz hajót süllyesztettek el itt. Az érintett országok az USA támogatását kérték. Washington flottája megjelent ezek kikötőiben és a környező tengereken, segítettek fejleszteni a helyi haditengerészetet, bizonyos esetekben pedig, mint a kulcsfontosságú Panama-csatorna, fokozott jelenlétet biztosított. Ezek a támadások különösen súlyosan érintették Mexikót és Braziliát, amelyek 1942 során hadat üzentek Németországnak. Összességében elmondható, hogy a Karib-térség kiemelkedő terepét adta a tengeri küzdelmeknek: 1942 januárja és 1943 júliusa között a szövetségesek flottájának 20%-át itt süllyesztették el a tengelyhatalmak, összesen 370 és 400 közé tehető az áldozatul esett hajók száma. A németek már korán rájöttek arra, hogy ez a régió kulcsszerepet játszik. Az 1940-es évek elejétől az USA keleti partjának kőolaj-ellátása ettől a térségtől függött, Curaçao és Aruba olajfinomítóit a világ legjelentősebbjei között tartották számon, ezért fontos célpontot jelentettek a német tengeralattjáróknak. Egyéb nélkülözhetetlen nyersanyagok is Latin-Amerikából kerültek exportálásra. 1942 végétől, amikor az USA haditengerészete már fokozott védelmet biztosított a partszakaszok és tengerrészeknek, valamelyest csökkent a támadások száma. Mindent egybevetve, ahogyan a legfrissebb kutatások mutatják, a Karib-térség jóval nagyobb szerepet játszott a katonai és tengeri hadműveletekben, mint ahogyan azt a történészek korábban gondolták. (Bolívar Fresneda 2021)

Panama az USA fennhatósága alatt álló csatorna-övezet miatt kiemelten érintett volt a nemzetközi kapcsolatok alakulásában, így az ország az Egyesült Államokkal egyidejűleg határozott a háborúba lépésről. A közép-amerikai országok többsége, valamint Kuba, Haiti és a Dominikai Köztársaság 1942 elején hadat üzent a tengelyhatalmaknak, ezt követte az év folyamán Bolívia is. A háborús helyzet súlyosbodásával elkobozták és államosították a német és olasz tulajdonú vállalatok többségét, ezzel párhuzamosan tekintélyes anyagi és katonai segílyt kaptak az Egyesült Államoktól. A történelem hatására Venezuela és Kolumbia is megszakította a kapcsolatait Németországgal és szövetségeseivel, valamint kisajátította a tulajdonaikat, és megfigyelés alá helyezte az ott élő állampolgáraikat, de ezt a részükről akkor még nem követte a hadbalépés. (Alcalde Cardoza 1997: 68–70) Bizonyos országok, mint Ecuador, Peru, Uruguay vagy Paraguay, hivatalosan csak 1945 elején léptek be a háborúba, amikor már biztosnak vélték, hogy mi lesz a harcok kimenetele.

1942 januárjában Rio de Janeioban rendezték meg az amerikai országok külügyminisztereinek konferenciáját, amelyen határozatot hoztak arról, hogy valamennyien megszakítják a diplomáciai kapcsolataikat a tengelyhatalmakkal. Az elkövetkező egy év során a latin-amerikai országok többsége ezt meg is tette. Azonban néhány ország, korábbi kiváló

német és olasz kapcsolatai (mint Argentína), vagy a fokozott veszélyeztetettsége (Chile) miatt óvatosan kívánt eljárni, de ebben az új helyzetben már ők is lépéskényszerbe kerültek. Két hónappal később létrejött az Amerika-közi Védelmi Junta, amelynek elsődleges feladata a védelmi és katonai jellegű tanácsadás volt, valamint a latin-amerikai országok hadseregeinek fejlesztése és felszerelése az USA által felállított sztenderdek alapján. (*Junta Interamericana de Defensa* honlapja, Rinke 2015: 160) Ehhez kapcsolódóan újabb katonai bázisok létesítését engedélyezték a régióban, amelyekhez nem csak szárazföldi területeket, de akár teljes szigeteket (mint Ecuador a fennhatósága alá tartozó Galápagos-szigetek egy részét) is átadtak az amerikai hadseregnek. (Salcedo 2008: 29)

Brazília szerepe kiemelkedően fontosnak bizonyult már a földrajzi elhelyezkedése miatt is. A német tengeralattjárók támadásainak hatására az ország 1942 augusztusában hadat üzent a tengelyhatalmaknak, az USA-t pedig ellátta a számára kulcsfontosságú nyersanyagokkal. Cserébe az Egyesült Államok a Latin-Amerika számára nyújtott támogatásának 70%-át Brazíliának adta. Getulio Vargas országa távolról sem számított demokráciának, de a rezsim elköteleződött az amerikaiak oldalán, így nagy szükség volt az együttműködésére. Az egyetlen latin-amerikai állam volt, amely csapatokat küldött Európába: harmincezer fős különítménye érkezett Olaszországba, ahol az Egyesült Államok parancsnoksága alá kerültek, döntő szerepük volt 1945 februárjában a Monte Castelloi, Castelnuovi és Montesei csatában is – a harcok során közel félezer brazil veszítette életét. (Silva–Chagas 2016)

Mexikó, amelyet szintén rendkívül súlyosan érintettek a tengeralattjáró-támadások, valamint az USA közelsége miatt kiemelten függött az északi szomszédjától, 1942 májusában hadat üzent Németországnak, Olaszországnak és Japánnak. Brazíliához hasonlóan Mexikó is részt vett hadi cselekményekben: légi támogatást nyújtott a csendes-óceáni hadszíntéren, ellentételezésként pedig gazdasági támogatást kapott az USA-tól. A háromszáz főből álló mexikói repülő egység, az Azték Sasok 1945 májusában került bevetésre a Fülöp-szigetekenél és Formosa (a mai Tajvan) szigeténél, ahol több mint ötven ütközetben vettek részt a japánok ellen. (Soland 2023: 158–191) A háborús helyzet hatására az eddig említett együttműködések mellett más jellegű kooperáció is megvalósult az Egyesült Államok és Mexikó között. 1942 augusztusától az USA kezdeményezésére elindult a *bracero* elnevezésű munkaerő-kölcsönzési program, amelynek keretében évente százezer, döntően képzetlen mexikói vendégmunkást fogadott az „északi szomszéd”, elsősorban abból a célból, hogy a mezőgazdaságban, az építkezéseken és a vasútépítésekben dolgozzanak. Az így érkező vendégmunkások alapvető jelentőséggel bírtak az Egyesült Államok (hadi)gazdaságának működtetésében: mivel az amerikai kért munkások egy része a háborúban harcolt, a

gazdaság fenntartása csak a helyettesítésükre érkező mexikóiak segítségével volt megvalósítható. Az egyezményben a mexikói kormány sürgetésére egyértelműen lefektették, hogy a *bracerók* nem teljesíthetnek katonai szolgálatot az USA-ban. Egy részük idénymunkás volt, akiknek a vetés és aratás végeztével vissza kellett volna térniük a hazájukba, de az esetek többségében ez nem történt meg, így növekedésnek indult az itt élő illegális bevándorlók száma. A program nem zárult le a világháború után, 1965-ig fennállt, ekkorra már az ország dél-nyugati részén dolgozó munkások egynegyed része mexikói volt. (Bartnik 2011, Horváth 2017: 66) Sokak szerint itt keresendő a mai, Mexikóból az Egyesült Államokba irányuló illegális bevándorlás által okozott válság eredete.

A második világháborús Amerika-közi kapcsolatok alakulása hosszabb távú következményekkel is járt. Közel 360 ezer mexikói származású (nem a *bracero* program keretében érkezett) személy harcolt az Egyesült Államok hadseregében, akik a harcok végeztével már nem túrték többé csendben az új hazájukban őket ért diszkriminációt és rasszizmust: a szolgálatukért cserébe némi elismerést, vagy legalább elfogadást vártak. Ez az elégedetlenség adta egyik fő táptalaját azoknak a kulturális, politikai és társadalmi érdekvédelmi szervezeteknek, többek között a legendássá vált Chicano-mozgalomnak is, amelyek a továbbiakban a mexikói-amerikaiak jogaiért szálltak harcba. (Gonzalez 2011: 104; 170–171) Hozzájuk hasonlóan az amerikai hadseregben szegregált csoportokban szolgáló puerto ricóiak, akik mindannyian az USA állampolgárai voltak,⁶ szintén nem kívántak beletörödni abba, hogy a világháború után továbbra is másodrendű állampolgárokként kezeljék őket. Az Egyesült Államok úgy vélte, hogy minden latin-amerikai országnak legalább gazdaságilag hozzá kell járulnia a háborúhoz. A nyersanyagaik, mint a réz, a mangán, a kőolaj vagy a kaucsuk, valamint a mezőgazdasági terményeik (ezek között kiemelkedően az argentin marhahús) létfontosságúak voltak a szövetségesek számára. A háborús években a latin-amerikai export szinte kizárólag az USA-ba érkezett. Az Egyesült Államok által adott kölcsönök és segélyek – nagyrészt a nemzetbiztonságát elősegítő ún. kölcsönbérleti törvény keretében – segítettek a régió gazdaságait stabilizálni, a közlekedési, ipari és mezőgazdasági infrastruktúrájukat fejleszteni, illetve az elköteleződésért cserébe Washington sok esetben – mint Mexikó vagy Brazília – elengedte a korábban felhalmozott

⁶ Az 1898-ban lezárult spanyol-amerikai háború következményeként Puerto Rico az Egyesült Államok társult államává vált. Az országot és lakóit ma sem illetik meg ugyanazok a jogok, mint az USA tagállamait, de 1917-től minden Puerto Ricó-i születésűtől fogva egyben amerikai állampolgár is, tehát ők alapvetően nem számítanak bevándorlónak, mert legalísan tartózkodnak az Egyesült Államokban. Ugyanakkor a rasszizmus és a diszkrimináció őket is érinti, az USA-ban a többségi társadalom ugyanolyan „latino bevándorló” -ként tekint rájuk, mint a többi latin-amerikai személyre.

adósságokat is. (Morgenfeld 2023: 65–69) Mindez azonban a függő helyzet növekedésével járt együtt, hosszabb távon is fenntartva a régiók közötti egyenlőtlenségeket. Az Egyesült Államok egyértelművé tette a latin-amerikai országok számára, hogy a világháború utáni nemzetközi kapcsolatok alakításában csak azok a nemzetek vehetnek majd részt tevékenyen, amelyek hadat üzennek a tengelyhatalmaknak. Emiatt még az olyan, a semlegességét a speciális földrajzi helyzete miatt a lehető legtovább fenntartó ország is, mint Chile, 1945 februárjában hivatalosan is hadba lépett Japán ellen. Argentínában a kormányok és a hadsereg tagjai között nagy számban voltak jelen a náciizmussal és a faszizmussal szimpatizáló személyek, ezért az ország szintén a semlegesség mellett döntött. A növekvő véleménykülönbségek miatt Washington Buenos Aires diplomáciai elszigetelésével fenyegetőzött, így a nyomásnak engedve Argentína 1945 márciusában szintén hadba lépett. (Rinke 2015: 162) A háború természetesen erőteljesen hatott a latin-amerikai országok gazdaságára is, mivel megszakadtak az import és export tekintetében elengedhetetlen európai szállítási útvonalak, ezáltal az országok kénytelenek voltak minden olyat megtermelni a maguk számára, amit nem tudtak megvásárolni egy szomszédos országtól. Növekedett az infláció és drasztikusan csökkent a kereslet azon helyi nyersanyagokra és termékekre, amelyek a háborús években nem voltak nélkülözhetetlenek más országok számára. Az alapvetően kedvezőtlen helyzet azonban sok lehetőséget is rejtett magában, ugyanis a latin-amerikai nemzetek rákényszerültek arra, hogy az importhelyettesítő iparosítás és az ebből következően elengedhetlenné váló részleges modernizáció keretében fejlesztésekbe kezdjenek, előrelépéseket tegyenek a helyi manufaktúrák, a textilipar, az élelmiszerfeldolgozás és a nehézipar területén. Ugyanakkor a létfontosságú nyersanyagaik miatt fontos szerepet kaptak a szövetségesek, elsősorban az USA gazdaságának ellátásában. A nemzetközi kapcsolatok radikális átalakulása és az európai partnerektől való eltávolodás, valamint az említett kényszerű fejlesztéspolitika miatt még a korábbiaknál is jobban rászorultak az Egyesült Államok anyagi támogatására.

Az említettek következtében a latin-amerikai második világháborús részvétel többrétegűvé vált. Katonai kontingenssel csak Brazília és Mexikó vett részt a harcokban, ugyanakkor más országok csapataiban feltűntek olyan latin-amerikaiak. Ezáltal a passzív együttműködés (kapcsolatok megszakítása a tengelyhatalmakkal, nyersanyagok biztosítása és katonai támaszpontok átadása az USA számára) mellett aktív részvételt (harcoló alakulatok küldése) is láthatunk, mindez kiegészülve a jelzett gazdasági hatásokkal. Az amerikai országok közötti háborús együttműködésnek az egyik közvetlen következménye lett, hogy 1948-ban megalakult az Amerikai Államok Szervezete, így könnyebbé vált a koordináció közöttük.

Emellett a latin-amerikai országok, Argentína kivételével, 1945 áprilisában részt vehettek az Egyesült Nemzetek Szervezetének San Franciscóban tartott alakuló ülésén is.

A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A nemzetiszocializmust működtető felelősök és együttműködők többsége menekülni próbált Közép- és Kelet-Európából, ugyanakkor sokan közülük fontos pozíciókat töltöttek be a hamarosan megalakuló NSZK-ban is. A súlyos bűnöket elkövetők azonban elsősorban Nyugat-Európába vagy az amerikai földrészre akartak távozni, ehhez pedig olasz, spanyol, portugál és svájci menekülőutakat vettek igénybe. A spanyol Francisco Franco tábornok eleget tett a hozzá érkező kéréseknek, és áthaladást biztosított az országa területén azoknak a náci tiszteknek és szövetségeseiknek, akiknek a végcélja Latin-Amerika volt: Juan Domingo Perón Argentínája pedig befogadta és minden lehetséges eszközzel támogatta őket. (Goñi 2002) A 19. század vége óta jelentős német bevándorlócsoporttal rendelkező Chile, Brazília és Paraguay pedig szintén népszerű célország volt, több náci-szimpatizáns német közösség várta és segítette az érkezőket a boldogulásban. Csak a leghírhedtebb személyeket kiemelve: míg Adolf Eichmannt az izraeli titkosszolgálat 1960-ban elfogta Argentínában és Jeruzsálemben ítélte halálra, addig Josef Mengele megérte a „boldog nyugdíjaskort”, és természetes halállal hunyt el 1979-ben Brazíliában. Az Európában maradóknak elsősorban Franco Spanyolországa adott menedéket, ahol a rezsím elit rétegei közé kerültek, és még az 1980-as években is jelen voltak a spanyol közéletben. (Messenger 2018)

A hidegháború ismét új helyzetet teremtett, a két blokk közötti harcban Latin-Amerika kulcsszerepet foglalt el, így az Amerika-közi kapcsolatok is ennek megfelelően alakultak. Az ún. Nemzetbiztonság Doktrínája keretében felálló, az Egyesült Államok támogatását élvező jobb- és szélsőjobboldali katonai diktatúrák elsődleges feladata annak biztosítása volt, hogy a Szovjetunió befolyása ne lehessen számottevő a kontinensen. Az USA és a latin-amerikai országok együttműködésének megágyazott az a kényszerű szövetség, amely a második világháború során és az ahhoz vezető úton jött létre, az új korszakban pedig ezt a megváltozott környezethez kellett igazítani. Az Amerika-közi kapcsolatok a továbbiakban is a korábban látottaknak megfelelően alakultak: a latin-amerikai országok többségének figyelembe kellett vennie az Egyesült Államok érdekeit, ez pedig a 20. század során számos puccshoz, diktatúrához, forradalomhoz és polgárháborúhoz vezetett. A hangsúlyos regionális egyenlőtlenségek és az állandósult társadalmi-politikai feszültségek ma is fennállnak Latin-Amerika nagy részén.

IRODALOM

- Alcalde Cardoza, Javier (1997) La cooperación interamericana durante la Segunda Guerra Mundial y la integración económica continental. *Agenda Internacional*, vol. 4, no. 8. 63–73.
- Bartnik, Anna (2011) The Bracero Program. *Ad Americam*, vol. 12. 23–32.
- Bolívar Fresneda, José L. (2021) *The Caribbean Front in World War II*. Princeton, Marcus Wiener Publishers.
- Gonzalez, Juan (2011) *Harvest of Empire. A History of Latinos in America*. London, Penguin Books.
- Goñi, Uki (2002) *The Real Odessa. How Perón Brought the Nazi War Criminals to Argentina*. London – New York, Granta Books.
- Horváth Emőke (2017) Utószó helyett: mexikói amerikaiak és chicanók. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, tomus 21, fasc. 1. 61–70.
- Jancsó Katalin (2021) *Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése*. Szeged, SZTE BTK Hispanisztika Tanszék.
- Junta Interamericana de Defensa*. Elérhető: <https://jid.org/jid/>, letöltés ideje: 2024. január 30.
- Lénárt T. András (2016) Latin-Amerika a Monroe-doktrína (1823–2013) árnyékában. *Orpheus Noster*, VIII. évf. 4. sz. 57–69.
- Lénárt T. András (2018) First Degree Friendship: Cinematographic Aspects of Franklin D. Roosevelt’s Good Neighbor Policy towards Latin America. *Americana. E-Journal of American Studies in Hungary*, vol. XIV, no. 2. Elérhető: <http://americanajournal.hu/vol14no2/lenart>, letöltés ideje: 2024. január 25.

- Lénárt T. András (2020) A Disney-küldetés. Amerika-közi filmpolitika. *Filmvilág*, 63. évf. 6. sz. 34–37.
- Lénárt T. András (2022) *A Century of Conflicts between Cuba and the United States*. In: Pablo A. Baisotti (ed.): *A New Struggle for Independence in Modern Latin America*. Abingdon – New York, Routledge. 236–256.
- Lévai Csaba (2014) Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben. Henry Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához, 1851–1852. *Aetas*, 29. évf. 2. sz.
- Lilón, Domingo (1999) Propaganda y política migratoria dominicana durante la era de Trujillo. *Historia y comunicación social*, no. 4. 47–71.
- Messenger, David A. (2018) *La caza de nazis en la España de Franco*. Madrid, Alianza Editorial.
- Millington Drake, Eugene (1966) *El drama del Graf Spree y la batalla del Rio de la Plata*. Buenos Aires, Instituto de Publicaciones Navales.
- Moral Roncal, Antonio Manuel (2003) *Cuba ante la guerra civil española: la acción diplomática de Ramón Estalella*. Madrid, Biblioteca Nueva.
- Morgenfeld, Leandro (2009) La neutralidad argentina y el sistema interamericano: Panamá, La Habana y Río de Janeiro (1939–1942). *Ciclos*, vol. 18, no. 35–36. 145–172.
- Morgenfeld, Leandro (2023) *Nuestra América frente a la Doctrina Monroe. 200 años de disputas*. Buenos Aires, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales.
- Navarro Meza, Miguel (2020) Chile y la Segunda Guerra Mundial. Algunas consideraciones políticas y estratégicas. *Revista Política y Estrategia*, no. 136. 79–111.
- Rinke, Stefan (2015) *América Latina y Estados Unidos. Una historia entre espacios desde la época colonial hasta hoy*. Madrid, Marcial Pons Historia.

Salcedo, Adriana (2008) *Galápagos. Conflictos en el paraíso*. Quito, Universidad Andina Simón Bolívar – Ediciones Abya-Yala.

Selser, Gregorio (2001) *Cronología de las intervenciones extranjeras en América Latina*. Tomo III. Ciudad de México, Universidad Nacional Autónoma de México.

Silva, Paulo Sérgio da – Honorato C. Chagas (2016) A participação brasileira na Segunda Guerra Mundial: primeiros movimentos (1942–44). *Albuquerque – Revista de História*, vol. 8, no. 15. 108–128.

Soland, Peter B. (2023) *Mexican Icarus. Aviation and the Modernization of Mexican Identity, 1928–1960*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.

Zadoff, Efraim (2015) La actuación de diplomáticos latinoamericanos en el salvamento de judíos en la Segunda Guerra Mundial. *Cuadernos Judaicos*, no. 32. 322–326.